

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA VAQT
MAZMUNLI PAREMIOLOGIK BIRLIKLARINING CHOG'ISHTIRMA
TADQIQOTI**

*Zayniddin Narmuratov Rajapovich
Safarmurodova Maftuna To'raqulovna*

Annotatsiya: Paremiologik birliklar, odatda maqol yoki ibora deb ataladigan, har bir jamiyatda til va madaniyatning ajralmas qismidir. Ushbu qisqa va ma'noli bayonotlar an'anaviy donolikni o'z ichiga oladiv ma'lum bir jamoaning fikr tarzini va qadriyatlarini ochib beradi. Paremiologiya tadqiqoti ushbu lingvistik fodalarning semantik, sintaktik va pragmatik jihatlari tushunishga qaratilgan. Ushbu keshmatadqiqotida biz ingliz va o'zbek tillaridagi paremiologik birliklarning ta'lim va ilm bilan bog'liq ma'nolarini tahlil qilamiz, madaniy o'xshashliklar va farqlarni aniqlashga intilamiz.

Kalit so'zlar: paremiya, paremiologik birlik, maqol, ibora, idiom, aforizm.

Insoniyat tafakkuri va uning ifoda vositalari bo'lgan tillar, tarix davomida turli xil ma'naviy va madaniy qadriyatlarni o'zida mujassamlashtirib kelgan. Shu bois, tilshunoslikda tilning faqat aloqa vositasi emas, balki madaniyat, tafakkur va dunyoqarashni aks ettiruvchi hodisa sifatida o'rganilishi dolzarb bo'lib bormoqda. Ayniqsa, milliy tafakkurning eng sarmazmun ifodasi bo'lgan paremiologik birliklar — maqollar, matallar, hikmatli so'zlar til va madaniyat orasidagi uzviy aloqani chuqur ko'rsatib beradi.

Mazkur tadqiqot ishida ingliz va o'zbek tillaridagi vaqt mazmunli paremiologik birliklar chog'ishtirma nuqtai nazardan o'rganiladi. Chunki vaqt tushunchasi barcha madaniyatlarda muhim kontseptual kategoriyalardan biri bo'lib, har bir til o'zining tarixiy-madaniy tajribasiga tayangan holda ushbu tushunchani o'ziga xos tarzda ifodalaydi. Shu bois, inglizcha "Time is money"

(Vaqt — bu pul) degan maqol bilan o'zbekcha “Vaqt — oltin” iborasi orasida umumiylik bilan birga ma'no nozikliklari, mentalitetga oid farqlar ham mavjud.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, vaqt kontsepti til va tafakkur munosabatini yoritish, milliy mentalitetni ochib berish, tarjima amaliyoti va til o'qitish metodikasida muhim nazariy-amaliy asos yaratadi. Bu borada ingliz va o'zbek paremiologik birliklarining tahlili ikki tilda ham vaqt tushunchasining qanday talqin qilinishini, qanday obrazlar orqali ifodalanishini, madaniy qadriyatlar va mental tafakkurga asoslangan jihatlarni ochib beradi.

Tadqiqotning maqsadi — ingliz va o'zbek tillarida vaqt mazmunli paremiologik birliklarni chog'ishtirma tahlil qilish, ularning semantik, stilistik, funksional xususiyatlarini aniqlash va madaniyatlararo tafovutlarni ko'rsatishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

1. Vaqt kontsepti va paremiologiyaning nazariy asoslarini yoritish;
2. Ingliz tilidagi vaqtga oid paremiologik birliklarni to'plash va tahlil qilish;
3. O'zbek tilidagi vaqtga oid paremiologik birliklarni o'rganish;
4. Ikkala tildagi birliklarni chog'ishtirish va umumiylik hamda farqlarni aniqlash;
5. Natijalardan tarjima, til o'qitish va madaniyatlararo kommunikatsiya sohalarida foydalanish imkoniyatlarini tavsiflash.

Tadqiqot ob'ekti — ingliz va o'zbek tillaridagi vaqt mazmunli paremiologik birliklar.

Tadqiqot predmeti — bu birliklarning semantik, stilistik va madaniy xususiyatlari.

“Vaqt” insoniyat tafakkurida eng qadimiy va chuqur falsafiy tushunchalardan biri hisoblanadi. U inson hayoti, madaniyati, qadriyatlari va tilida doimiy ifoda topib kelgan. Tilshunoslikda vaqt tushunchasi kontsept sifatida o'rganiladi. Kontsept bu — inson tafakkurida shakllangan, muayyan so'zlar orqali ifodalanuvchi bilim, tajriba va his-tuyg'ularning majmui hisoblanadi^[1^]. Vaqt

kontsepti har bir millat tilida turli obrazlar orqali ifodalanadi: o'zbek tilida “vaqt daryodek o'tadi” degan ibora vaqtning tez o'tuvchanligini bildirsa, ingliz tilida “Time flies” degan maqol xuddi shunday ma'noni beradi.

Paremiologiya — maqollar, matallar, hikmatli so'zlar va boshqa og'zaki xalq ijodi namunalarini o'rganuvchi tilshunoslik sohasi hisoblanadi. Paremiologik birliklar muayyan xalqning ijtimoiy hayoti, madaniy qadriyatlari, axloqiy me'yorlari, mentaliteti va dunyoqarashini aks ettiradi^[2]. Maqollar ko'p hollarda qadimgi hayotiy tajribalarni umumlashtirgan, aniq va qisqa shakldagi iboralar bo'lib, ko'p hollarda ramziy va obrazli ifodaga ega.

Har bir til va madaniyatda vaqt tushunchasi o'ziga xos paremiologik birliklar orqali ifodalanadi. Ingliz tilidagi “Time is money” (Vaqt puldir), “Time and tide wait for no man” (Vaqt va to'lqin hech kimni kutmaydi) kabi maqollar vaqtning qadrliligi va uni boy bermaslik zarurligini bildiradi. O'zbek tilida esa “Vaqtning qadrlagan — yutuqqa yetadi”, “Vaqtning qadriga yetgan — umrning qadriga yetadi” kabi maqollar milliy tafakkurda vaqtning ahamiyatiga urg'u beradi^[3].

Bu maqollar orqali har ikki til vakillarining vaqtga bo'lgan munosabatini, uni qanday baholashlarini va bu baholashlarning qanday madaniy asoslarga tayanganini aniqlash mumkin. Vaqtga oid paremiologik birliklar ko'pincha metaforik mazmunga ega bo'lib, vaqtning daryo, shamol, oltin, pul kabi tushunchalar bilan taqqoslaydi.

Ingliz tilida vaqt bilan bog'liq ko'plab maqollar mavjud bo'lib, ular asosan vaqtning qiymati, uni to'g'ri taqsimlash va undan unumli foydalanish g'oyalariga asoslanadi. Quyidagi maqollar bunga misol bo'la oladi:

- “Time is money” — Vaqt puldir.
- “A stitch in time saves nine” — Vaqtida tikilgan bir tikuv, keyinchalik to'qqiz tikuvni saqlaydi.
- “Time waits for no man” — Vaqt hech kimni kutmaydi.
- “Better three hours too soon than a minute too late” — Bir daqiqaga kechikgandan ko'ra, uch soat oldin kelgan afzal.

Bu maqollarda vaqt inson faoliyatining ajralmas qismi sifatida qoraladi. Ayniqsa, kapitalistik jamiyatda vaqt resurs sifatida ko'riladi. "Time is money" iborasi vaqtning moddiy qiymatga ega ekani, ya'ni uni behuda sarflash zararli ekanligini ko'rsatadi.

O'zbek tilida ham vaqtga oid ko'plab maqollar mavjud bo'lib, ular ko'pincha ma'naviy, axloqiy qadriyatlar bilan uyg'un holda ifoda etiladi. Masalan:

- "Vaqtli harakat — omad garovi"
- "Vaqtни qadrlagan — yutuqqa yetadi"
- "Bugungi ishni ertaga qo'yma"
- "Har narsaning o'z vaqti bor"

Bu maqollar xalqning vaqtga bo'lgan hurmatini, uni isrof qilmaslikka intilishini ko'rsatadi. O'zbek maqollarida vaqt ko'pincha sabr, mehnat, muvozanat va hayot tartibi bilan bog'langan.

Ingliz va o'zbek tillaridagi vaqt mazmunli maqollar o'rtasida umumiyliklar va farqlar mavjud. Umumiy jihatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Har ikki til paremiologiyasida vaqtning tez o'tuvchanligi haqida so'z yuritiladi ("Time flies" — "Vaqt daryodek o'tadi").

- Vaqtни to'g'ri boshqarish g'oyasi har ikki tilda muhim o'rin tutadi.

Farqli jihatlar esa madaniy xususiyatlar bilan bog'liq:

- Ingliz maqollarida vaqt ko'proq iqtisodiy qadriyat sifatida qaralsa, o'zbek maqollarida u axloqiy-mehnat qadriyatlari bilan bog'liq.

- Ingliz maqollarida vaqtga nisbatan qat'iylik va realistik yondashuv ko'zga tashlansa, o'zbek maqollarida vaqt bilan murosali, sabrli munosabat ko'proq uchraydi.

Paremiologik birliklar tilning milliy tafakkur, madaniyat va dunyoqarashni aks ettiruvchi vositalaridan biridir. Vaqtga oid maqollar orqali ingliz xalqining pragmatik, natijaga yo'naltirilgan tafakkuri aks etgan bo'lsa, o'zbek xalqining sabr-toqatli, urf-odatlariga sodiq va vaqtни tabiat bilan uyg'unlikda tushunadigan dunyoqarashi namoyon bo'ladi.

Demak, vaqt kontsepti paremiologik birliklar orqali nafaqat tilshunoslik, balki madaniy antropologiya, psixolingvistika, semantika va kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan ham chuqur o'rganilishi kerak.

Vaqt inson tafakkuri va tilida chuqur ildiz otgan abstrakt tushuncha bo'lib, u har bir madaniyatda o'ziga xos tarzda ifodalanadi. Tilshunoslikda vaqt kontsepti zamonaviy konseptualizatsiya yo'nalishlaridan biri sifatida alohida o'rganiladi. Til orqali inson nafaqat dunyoni aks ettiradi, balki uni tushunadi va o'z madaniy tajribasini ifoda etadi. Shu nuqtai nazardan vaqt tushunchasini aks ettiruvchi paremiyalar xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari, hayot falsafasi va vaqtga bo'lgan munosabatini yoritadi.

Masalan, o'zbek tilidagi "Vaqt – oltindan qimmat" maqoli vaqtning qadri yuqori ekanligini, uni behuda sarflamaslik lozimligini anglatadi. Ingliz tilida esa "Time is money" degan maqol xuddi shu mazmunga ega bo'lib, vaqtni iqtisodiy qadriyat sifatida tasvirlaydi. Bu holat har ikki xalqda vaqtning juda muhim resurs sifatida qabul qilinishini ko'rsatadi.

Vaqtga oid paremiologik birliklar til va madaniyatga xos bo'lgan umumiy va farqli belgilarni ifodalaydi. O'zbek va ingliz tillarida mavjud bo'lgan maqol va matallarni tahlil qilish orqali ayrim o'xshashliklar va tafovutlarni ko'rish mumkin.

Masalan, ingliz tilida: "Better late than never" (Kech bo'lsa ham, baribir yaxshi) degan maqol bor. O'zbek tilida esa unga yaqin mazmunli: "Yaxshi ishga kech qolmaysan" maqoli mavjud. Har ikkisi ham harakat qilishning kechikkan bo'lsa ham, umuman qilmaslikdan afzalroq ekanligini ifodalaydi.

Shuningdek, ingliz tilidagi "Time heals all wounds" (Vaqt barcha jarohatlarni tuzatadi) maqoli o'zbek tilida "Vaqt dardga malham" degan ibora bilan ifodalanadi. Bunday o'xshashliklar universal tushunchalarning (masalan, vaqtning davolovchi kuchi) turli tillarda qanday aks etishini ko'rsatadi.

Biroq farqlar ham mavjud. Masalan, ingliz tilidagi "A stitch in time saves nine" (O'z vaqtida tikilgan chok to'qqiztasini asraydi) maqol o'zbek tilida aniq muqobiliga ega emas. Bu maqolda profilaktik harakatlar muhimligi haqida gap

ketadi, ya'ni muammolarni vaqtida hal qilish orqali katta muammolarning oldi olinadi.

Vaqtga oid paremiologik birliklar tuzilishiga ko'ra oddiy va murakkab shakllarda bo'lishi mumkin. Ingliz tilida ko'proq sintetik qurilmalarga, o'zbek tilida esa analitik ifodalarga duch kelinadi:

- Inglizcha: "Time flies" (Vaqt uchadi) – qisqa, lekin semantik jihatdan chuqur ma'no anglatadi.

- O'zbekcha: "Vaqt qush kabi uchib ketadi" – tasviriyroq va emotsionalroq ifodadir.

Semantik tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi maqollar ko'proq rasmiy va mantiqiy uslubda bo'lsa, o'zbek maqollarida obrazlilik, poetik ifoda va konnotatsion ma'no kuchliroq.

Madaniy nuqtai nazardan, vaqtga bo'lgan munosabat xalqning turmush tarzi, diniy e'tiqodlari va tarixiy tajribasi bilan chambarchas bog'liq. Ingliz xalqida vaqtni rejalashtirish, unumli sarflash, kechikmaslik madaniy qadriyat darajasiga ko'tarilgan. O'zbeklarda esa vaqt ko'proq hayotning oqimi sifatida qabul qilinadi. Shuning uchun o'zbek maqollarida vaqtning bardavomligi, sabr-toqat va hayotiy tajriba bilan bog'liq tomonlari ko'proq yoritiladi.

Misol uchun:

- O'zbekcha: "Har narsa o'z vaqtida" – har qanday ishning o'z vaqtida amalga oshirilishi muhimligi.

- Inglizcha: "There is a time and place for everything" – hamohang ma'no beradi.

Bu holat har ikkala xalqda vaqtga doir umumiy tushunchalar mavjud bo'lishi bilan birga, ularni ifodalashda madaniy tafovutlar ham mavjudligini ko'rsatadi.

Snoskalar:

1. Bobojonov, Sh. "Til va tafakkur", Toshkent, 2012.
2. Lakoff, G. & Johnson, M. "Metaphors We Live By", University of Chicago Press, 1980.

3. Milliy maqollar to'plami. O'zbekiston Fanlar akademiyasi nashri, 2005.
4. Mieder, W. "Proverbs: A Handbook", Greenwood Publishing Group, 2004.
5. Crystal, D. "The Cambridge Encyclopedia of the English Language", 2nd edition, 2003.
6. Karimov, N. "Maqollar – xalq donishmandligi namunasi". O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2015.
7. Johnson, M. "Cultural Proverbs in Comparative Context". London: Routledge, 2012.
8. Shukurov, B. "O'zbek tilida maqollar va ularning turlari". Toshkent: Fan, 2008.
9. Kunin, A.V. "Frazologiya va lingvomadaniyat". Moskva: Nauka, 1996.
10. Newmark, P. "A Textbook of Translation". Prentice Hall, 1988.